

Broedvogels in het Nationaal Park

HANS GROOT, STEVE GEELHOED & PIM DE NOBEL

De broedvogelbevolking in de duinen verandert voortdurend. Zo is in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland in oprichting de nachtzwaluw verdwenen, neemt de tapuit in aantal af en heeft de havik zich recent gevestigd. Hiervoor zijn diverse oorzaken aan te wijzen. Dit artikel belicht de aantalsontwikkeling van een aantal karakteristieke broedvogels van het open duin en struweel in het Nationaal Park i.o.

De winterkoning voelt zich prima thuis in de duinen. Met de toenemende verstruiking komen steeds meer geschikte territoria beschikbaar (foto: Henk Harmsen).

Verwacht mag worden dat de verstruiking van het duin, veroorzaakt door verhoogde toevoer van voedingsstoffen uit de lucht en via het infiltratiewater (vooral in de Amsterdamse Waterleidingduinen), invloed heeft op de broedvogelstand. De soorten van het open duin zullen steeds minder geschikte plekken vinden om te broeden, terwijl de struweelvogels zich juist zullen uitbreiden.

In het vervolg wordt geschetst hoe de stand van enige kenmerkende soorten van deze duinbiotopen zich in het Nationaal Park i.o. heeft ontwikkeld. De resultaten worden afgezet tegen een landelijke analyse van duintrends van deze groepen soorten.

Landelijk beeld

Verstraël e.a. hebben de recente ontwikkeling van de broedvogels in het Nederlandse duingebied geschetst (1). Ze hebben daarbij twee ecologische groepen onderscheiden, namelijk de vogels van open duin en laag struweel. Als vogels van het open duin worden patrijs, scholekster, kievit, wulp, veldleeuwerik, graspieper, paapje, roodborsttapuit en tapuit genoemd. Soorten die in laag struweel de hoogste dichtheid bereiken, zijn houtduif, winterkoning, heggemus, roodborst, nachtegaal, braamsluiper, grasmus, fitis en kneu. De auteurs konkluderden dat vogels van het open duin in aantal zijn afgenomen terwijl het aantal struweelvogels is toegenomen gedurende de onderzoeksperiode 1984-1991. Ze veronderstellen dat de vergrassing en verstruiking van het open duin deze ontwikkeling heeft veroorzaakt.

Broedvogelonderzoek Zuid-Kennemerland

In het vorige nummer van Duin valt te lezen dat de Kennemerduinen, Duin en Kruidberg, Midden Herenduinen, Heerenduinen en enkele perifere gebieden het Nationaal Park Zuid-Kennemerland gaan vormen (2). Al vanaf de jaren vijftig doet de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland onderzoek naar de broedvogelstand in dit gebied, met name in de Kennemerduinen (3). Tot 1987 gebeurde dat met wisselende inspanning, methoden en telgebieden, maar vanaf dat jaar wordt er als onderdeel van het landelijke monitoringprogramma van SOVON (Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland) systematisch geïnventariseerd (4). Door het jaarlijks inventariseren van vaste steekproefgebieden in het kader van het Broedvogel Monitoring Project (BMP) wordt de stand van algemene soorten gevolgd. Tevens wordt vanaf 1988 in het kader van het Bijzondere Soorten Project (BSP) een selectie van zeldzame en schaarse soorten in het buitenduin geïnventariseerd. Duin en Kruidberg, Midden Herenduinen en Heerenduinen zijn vanaf het eind van de jaren zestig regelmatig onderzocht. In 1988 vond daar voor het laatst een grootschalige inventarisatie plaats (5).

De grootste concentratie nachtegale van ons land is te vinden in het uiterste noorden van het toekomstig nationaal park (foto: Henk Harmsen).

De situatie tot 1987

De ontwikkeling van de broedvogelstand tot het einde van de jaren tachtig in het Nationaal Park i.o. is in grote lijnen beschreven door Reijnders (1952-1989) en Veldkamp (1965-1988). De wulp is verdwenen, terwijl patrijs, scholekster, kievit en tapuit beduidend schaarser zijn geworden. De veldleeuwerik en graspieper zijn weliswaar altijd in zeer geringe aantallen aanwezig geweest, maar zijn in Duin en Kruidberg, Midden Herenduinen en Heerenduinen in 1988 verdwenen. Paapje en roodborsttapuit hebben zich medio jaren tachtig hersteld, nadat deze soorten in de jaren-70 in aantal waren afgenomen. Vogels die laag struweel prefereren, zoals winterkoning, heggemus, roodborst, nachtegaal, braamsluiper en kneu zijn tot 1988 in de Kennemerduinen duidelijk in aantal toegenomen. Alleen het aantal grasmussen was aanvankelijk afgenomen, wat waarschijnlijk vooral te maken

Tabel 1: Indices van zeven soorten struweelvogels op basis van vijf BMP-plots in de Kennemerduinen, 1987-1993 (1987 = 100).

Soort	87	88	89	90	91	92	93
houtduif	100	98	116	135	90	83	40
winterkoning	100	125	209	267	137	122	155
heggemus	100	92	123	128	101	72	75
nachtegaal	100	96	95	82	88	72	90
grasmus	100	82	84	88	63	100	94
fitis	100	89	94	87	69	62	66
kneu	100	174	222	201	215	238	159
groepsindex	100	93	107	108	82	78	78

Tabel 2: Aantalsontwikkeling van drie soorten open-duinvogels in de twee BSP-gebieden, 1988-1993 (- = niet geteld). n is noordelijk deel; z is zuidelijk deel.

Soort		88	89	90	91	92	93
paapje	n	17	15	19	14	19	19
	z	-	-	2	1	1	3
roodborsttapuit	n	9	21	27	24	28	23
	z	-	-	24	19	21	26
tapuit	n	0	2	0	0	1	0
	z	-	-	2	4	4	2

had met droogte in zijn overwinteringsgebied, de Sahel. Recentelijk is het aantal weer toegenomen. Deze toename geldt overigens voor geheel Nederland, zodat de grasmus van de Rode Lijst van bedreigde soorten is afgevoerd. De ontwikkeling van houtduif en fitis is onduidelijk.

Struweelvogels vanaf 1987

In de Kennemerduinen wordt vanaf 1988 in een vijftal gebiedjes ("plots") volgens de BMP-methode geïnventariseerd. De plots variëren in grootte en liggen gelijkelijk verspreid over het duin (zie figuur 1). Ofschoon het aantal gebieden klein is, vormen ze een goede doorsnede van het duin. Het betreft De Pan (struweel in buitenduin), Klein Olmen (struweel in midden-duin), Spinnepoppenvlak (open dennenbos in middenduin), Lage Zeeveld (opgaand struweel in midden/binnenduin) en Jachtduin (loof- en dennenbos in binnenduin).

In deze plots wordt de broedvogelstand de laatste jaren nauwkeurig gevolgd. Met name de struweelvogels zijn goed vertegenwoordigd waardoor het mogelijk is voor zeven soorten indices te berekenen. De indices zijn gebaseerd op de ongewogen gemiddelde dichtheden, waarbij 1987 als basisjaar (index = 100) is genomen. Een index lager dan honderd betekent een daling ten opzichte van 1987; een hogere index duidt op een vooruitgang. Van de braamsluiper waren te weinig gegevens (jaarlijks minder dan vijf territoria) voorhanden om een verantwoorde index te geven.

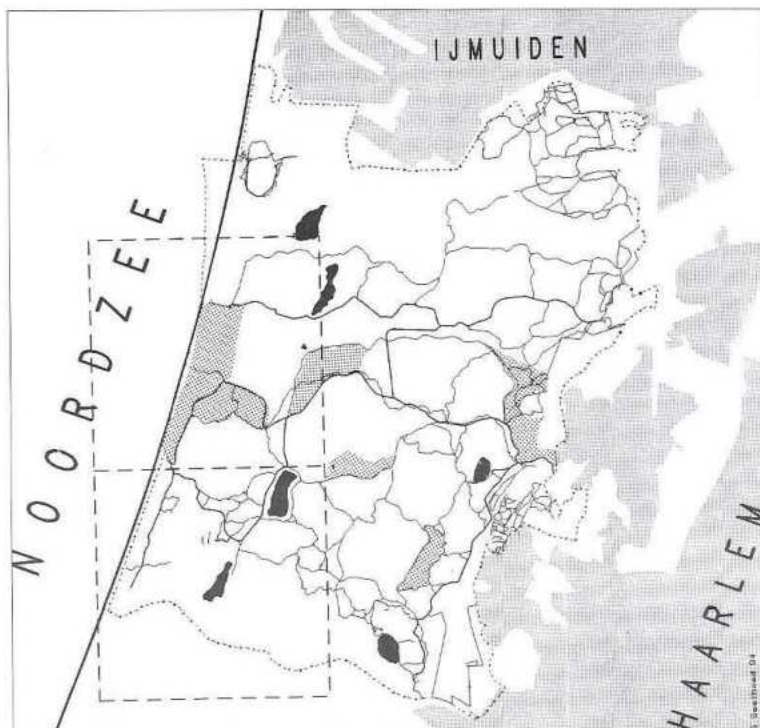
In tabel 1 is te zien dat slechts twee van de zeven soorten (winterkoning en kneu) over de gehele periode 1987-1993 gezien zijn toegenomen. De andere soorten vertonen een lichte achteruitgang (nachtegaal en grasmus) tot sterke achteruitgang (houtduif, heggemus en fitis). De sterke achteruitgang van de winterkoning in 1991 lijkt het effect van de strenge vorstperiode in februari. De achteruitgang van een aantal andere soorten zou het gevolg kunnen zijn van het koude en natte voorjaar in 1991 (6).

De gezamenlijke index van deze soorten, berekend aan de hand van de som van de dichtheden, neemt tot en met 1990 licht toe, maar vanaf 1991 is de groepsindex met ongeveer een kwart gedaald. Deze trend komt overeen met de landelijke duintrend van deze struweelvogels, zoals door Verstraal e.a. beschreven is.

Open-duinsoorten vanaf 1988

De onderzochte BSP-gebieden bestrijken een deel van het midden- en het buitenduin (zie figuur 1). De gebieden worden gekenmerkt door vergraste vegetaties, laag struweel van in hoofdzaak duindoorn, afgewisseld met berkenbosjes en enkele dennenbossen. Ze omvatten de meest open plekken in het Nationaal Park i.o., ofschoon stuifplekken amper aanwezig zijn. Het zuidelijk gelegen gebied wordt vanaf 1990 geïnventariseerd.

Van drie soorten open-duinvogels is voldoende materiaal verzameld om de aantalsontwikkeling voor de laatste jaren te schetsen (zie tabel 2). Uit de tabel blijkt dat de stand van deze drie soorten van het open duin min of meer stabiel is. In ieder geval is er in deze periode geen sprake van een afname van deze soorten. Echter, de

De ligging van de BMP-plots (gerasterd) en BSP-gebieden noord en zuid (binnen de twee vierkanten) in het Nationaal park Zuid-Kennemerland i.o.

De tapuit wordt steeds zeldzamer als broedvogel van de duinen. De vergrassing en verruiging van het duin speelt hierin een belangrijke rol (foto: Henk Harmsen).

meest uitgesproken open-duinsoort van dit driel, de tapuit, kan zich slechts in zeer klein aantal handhaven. Ongetwijfeld is het nagenoeg ontbreken van verstuingen hier debet aan. Het natte voorjaar van 1991 lijkt net zoals bij de struweelvogels ook voor paapje en roodborsttapuit negatief uit te pakken.

Konklusies

De gegevens tot 1987 tonen aan dat soorten van het open duin zijn afgenomen ten opzichte van de jaren vijftig of zelfs zijn verdwenen. De meeste struweelvogels zijn echter toegenomen in deze periode.

De recente ontwikkeling van de broedvogels in het Nationaal Park i.o. laat een ander beeld zien.

Paapje, roodborsttapuit en tapuit zijn stabiel, terwijl enige struweelvogels de laatste jaren licht achteruitgaan. Dit wijkt af van het beeld dat Verstraël e.a. hebben beschreven. Zij laten zien dat de vogels uit het open duin nog steeds in aantal afnemen en de struweelvogels in aantal toemen. Verstraël e.a. wijt dit aan een vergrassing en verstruiking van de duinen. Waarschijnlijk is dit proces in het Nationaal Park al langer gaande (denk aan de sterke verdroging), waardoor de verandering in de broedvogelbevolking al eerder ingezet is. Een voortschrijdende verruiging in dit duingebied, het successiestadium dat vergrassing en verstruiking opvolgt, heeft mogelijk weer tot een vermindering van geschikt broedbiotoop voor struweelvogels geleid.

Het blijft natuurlijk mogelijk dat andere factoren (lokaal, nationaal of internationaal) hun invloed hebben. Voortzetting van het broedvogelmonitoring-onderzoek kan hier meer inzicht in verschaffen. Dit onderzoek kan tevens waardevolle informatie opleveren voor het terreinbeheer, dat gericht zou moeten zijn op de ontwikkeling van het dynamische open duin met zijn kenmerkende soorten.

Met dank aan de BMP-ers Jacques Botman, Jaco Diemeer, Jelle van der Helm, Martin Hin, Frieda Jansen, Wim Sipma, Johan Stuart, Henk Wijkhuizen, Marianne Zijderveld, de BSP-er, Klaas Postuma en de beheerders Pieter Dhont (De Kennemerduinen) en Frans de Boer (Duin en Kruidberg, Midden Herenduinen, Heerenduinen).

Drs. J.B. Groot, Ir. S.C.V. Geelhoed en Drs. W.T. de Nobel zijn lid van de vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland en inventariseren in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland i.o.

Literatuur

1. VERSTRAEL, T.J., VAN STRIEN, A.J. EN VAN DIJK A.J. (1993). Trends van broedvogels in de duinen. Kwartaalberichten Milieustatistiek CBS (3): 4-10.
2. WIKHUISEN, H. (1994). Zuid-Kennemerland, nationaal park of natuurgebied? Duin 17 (1): 3-5.
3. REINDERS, R.C.M.I. (zonder jaar). Broedvogels van de Kennemerduinen. Stichting 'Het Nationale Park De Kennemerduinen', Overveen.
4. VAN DIJK, A.J. (1993). Handleiding SOVON broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.
5. VELDKAMP, R. (1989). Broedvogels van Duin en Kruidberg, Midden Herenduinen en Heerenduinen. Natuurmonumenten, 's Graveland.
6. SOVON NIEUWS september 1992. BMP-resultaten 1991.